

An aerial photograph of a busy street in Brussels, Belgium. The street is filled with a large crowd of people, many of whom are walking. There are several bicycles parked along the sidewalks. On the left, a grey building has a sign that reads "PHARMACIE APOTHEEK". On the right, a red brick building has a sign that reads "L'Espresso". In the background, the city skyline is visible, including several tall buildings and a church with a spire. A pink banner is overlaid at the top of the image.

ERFGOED BRUSSEL

December 2019 | Nr032

Dossier **DE STRAAT ANDERS BEKEKEN**

Varia **ALEXIS DUMONT**
SAINT-VERHAEGEN

EEN BELFORT OP HET DE BROUCKÈREPLEIN

TOEN HENRI CASSIERS ZIJN DIENSTEN ALS ARCHITECT AANBOOD

CHRISTIAN SPAPENS

ARCHITECT-STEDENBOUWKUNDIGE, DIRECTEUR VAN DE ASBL CIDEP
(CENTRE D'INFORMATION, DE DOCUMENTATION ET D'ÉTUDE DU
PATRIMOINE)

Henri Cassiers, *projet de beffroi place de Bruckère à Bruxelles*, originele tekening, pen en gewassen Oostindische inkt, met ophogingen van witte gouache, 1888, 32,2 x 26,3 cm (© CIDEP).

In het door Léon Suys¹ ontworpen plan (1865) om de Zenne te overwelden en nieuwe lanen te trekken door het stadscentrum, bleef de Augustijnenkerk behouden als blikvanger van het grootse perspectief dat zich zou ontvouwen vanaf het nieuwe Zuidstation. Aan de achterzijde van dit vrijstaande gebouw, dat moest dienen voor nationale feesten en andere officiële plechtigheden, wou Suys een pleintje aan-

leggen. Dit alles gaf aanleiding tot flink wat discussie en diverse projecten.

De toen 29-jarige kunstenaar, schilder en tekenaar Henri Cassiers stelde voor er een belfort te bouwen, een gebouwtipe dat volgens hem ontbrak in de stad sinds de instorting van de toren van de Sint-Niklaaskerk in 1714. De originele tekening van dit ontwerp bevindt zich in het Cidep. Het gaat ver-

moedelijk om een alleenstaande tekening, waar geen andere plannen, doorsneden of administratieve stukken bijhoorden. De tekening is grotendeels uitgevoerd in Oostindische inkt, ondertekend en gedateerd onderaan links met *H. Cassiers, 27 janv 88*.

Cassiers genoot toen nog niet de bekendheid als aquarellist en affiche-maker die hem later internationale faam zou bezorgen². De perstekeningen die hij maakte voor tijdschriften als *L'illustration européenne*, *Le Globe illustré* en *Le Patriote illustré*, brachten vooral brood op de plank.

De tekening verscheen in de pers³ enkele weken na haar ontstaan. De begeleidende tekst onthulde niet echt de intenties van zijn auteur: er werden enkele historische maar weinig nauwkeurige gegevens vermeld. De anoniem gebleven redacteur verzette zich in ieder geval tegen de aanleg, op de plaats van de bedreigde kerk⁴, van een 'banale square met kiosken en fonteinen'. Hij stelde twee alternatieven voor: enerzijds 'zoals een architect⁵ het plan hiervoor ontworpen heeft [...] de bouw van een belfort in de trant van de voorstelling op onze gravure', anderzijds de overbrenging van de Sint-Niklaaskerk, die men overwoog af te breken om ruimte vrij te maken rond de Beurs.

Gelukkig had Cassiers zelf het Brusselsse stadsbestuur aangeschreven om zijn bedoelingen te verduidelijken. Het stadsarchief bewaart een brief⁶ van 8 september 1892⁷ die, zo lijkt het, nog niet eerder is gepubliceerd. Cas-

siers was van mening dat 'le moment est venu de faire vivre cette idée' en zette de grote lijnen van zijn project uiteen: «Ce beffroi à ériger au milieu d'un square aurait une surface peu étendue à la base et serait par conséquent peu encombrant. Le rez-de-chaussée comprendrait un poste de pompiers avec les premiers secours en cas d'incendie. À l'étage, poste de police et secours en cas d'accident. Une galerie d'observation. Cadrons d'horloge. Carrillon. Foyers puissants de lumière électrique. Emplacements destinés aux bustes des bourgmestres de la capitale. Ce beffroi placé au point central des trois boulevards fournirait à l'œil une silhouette agréable. De grandes sonneries du carillon ajouteraient une note [de] joie les jours de fête et de réjouissances publiques. Il est hors de doute qu'un édifice de l'espèce sortant de l'uniformité des statues serait très favorablement accueilli par le public bruxellois.»⁸

Cassiers, die in zijn brief vooral de ornamentale en utilitaire aspecten benadrukte, vermeldde evenwel niet waarom hij koos voor de neo-Vlaamse renaissancestijl en voor de symboliek van het belfort als baken van de gemeentelijke vrijheden, twee argumenten die burgemeester Charles Buls zonder twijfel hadden kunnen overtuigen. Cassiers eindigde zijn brief met de hoop zijn project bij gelegenheid te kunnen ontwikkelen: «il est bien entendu que tout ceci est une idée sommairement jetée sur le papier et qui est à développer dans tous ses détails.»⁹

Als documentatie bij zijn brief voegde Cassiers een nummer van *Le Globe illustré* met de reproductie van de originele tekening. Gelet op de identieke afmetingen ervan (32,2 x 26,3 cm), werd voor deze nieuwe reproductie zo goed als zeker de drukplaat gebruikt van *L'illustration européenne*¹⁰. Het staat ook vast dat de naamloze vennootschap *Les Arts graphiques* de drukplaat maakte van de tekening voor *L'illustration européenne* (waarvan de bestuurder-directeur niemand minder

was dan Henri Bogaerts), het eerste tijdschrift in België dat in 1885 simiigravures gebruikte¹¹.

De tekening van Cassiers stelt een historiserend gebouw voor, op een locatie ontstaan uit de meest recente stedenbouwkundige ontwikkelingen in Brussel, op het knooppunt van de drie meest prestigieuze lanen. De tekening werd gereproduceerd met de meest innoverende technieken, maar het ontwerp kreeg geen concreet vervolg. De Stad Brussel koos uiteindelijk voor de oprichting van een fontein met obelisk ter ere van haar oud-burgemeester Jules Anspach¹².

Vertaald uit het Frans

NOTEN

1. SUYS, L., *Bruxelles, Senne et boulevards. Solution du problème hygiénique et monumental*. Bruxelles, Charles Lelong, 1865.
2. Zie bijvoorbeeld *Henri Cassiers. 1858-1944*, Antwerpen, Pandora, 1994.
3. Een eerste keer in *L'illustration européenne journal international de la famille*, deel 18, nr. 25, 25 maart 1888, p. 396, nadien in *Le Globe illustré journal de la famille*, deel IV, nr. 30, 28 april 1889, p. 472. Deze simiigravure werd later zelf gereproduceerd, bijvoorbeeld op de omslag (detail) van *Folklore brabançon* van juni 1992 en in een artikel van dit nummer 274, pp. 192-197: Michel Dieudonné, *Un projet de Beffroi à Bruxelles en 1888*.
4. De toekomst van de kerk was op dat ogenblik onzeker, haar tijdelijke bestemming als postkantoor liep ten einde aangezien het nieuwe postgebouw toen bijna voltooid was. De knoop werd definitief doorgesneden in 1892, de kerk werd in 1893 gesloopt en de gevel ervan overgebracht naar Elsene om als voorgevel te dienen voor de Heilige-Drievuldigheidkerk.
5. Merk op dat Cassiers zich niet op deze kwalificatie beriep, hoewel de titel toen helemaal niet beschermd was en hij duidelijk een stevige kennis ter zake had opgedaan, zoals blijkt uit het hier besproken ontwerp. De catalogus *De affiche in België 1880-1980* vermeldt overigens (p. 106) dat Cassiers was opgeleid bij een architect. Hoe dan ook, het is als *artiste-peintre* dat hij zijn brief aan het College van Burgemeester en Schepenen ondertekende.
6. Stadsarchief Brussel OW 23, 32B. Deze brief werd door het College besproken op 15 november 1892 (punt 57 en laatste van de handgeschreven notulen). De beslissing om de brief van Cassiers te 'klasseren in de 3de afdeling' lijkt erop te wijzen dat het verzoek als niet-ontvankelijk werd verklaard aangezien de brief op 24 oktober 1893 werd doorgestuurd naar het stadsarchief, zonder enig concreet gevolg.
7. Gelet op de termijn verstreken tussen de tekening en de brief kan men veronderstellen dat Cassiers verkozen had te wachten tot de beslissing om de Augustijnenkerk af te breken genomen was alvorens zich tot het College te wenden.
8. "het ogenblik gekomen is om dit idee te doen leven [] Dit in het midden van een plein op te richten belfort zou een beperkte oppervlakte hebben aan de basis en bijgevolg weinig plaatsen innemen. De begane grond zou een brandweerpost bevatten met eerste hulp in geval van brand. Op de verdieping een politiepост en hulpdienst bij ongevallen. Een uitkijkgalerij. Uurwerkplaat. Beiaard. Krachtige bundels elektrisch licht. Plaatsen bestemd voor de borstbeelden van de burgemeesters van de hoofdstad. Dit belfort op het knooppunt van de drie lanen zou een aangenaam silhouet voor het oog vormen. Het spel van de beiaard zou voor een vrolijke noot zorgen op feestdagen en dagen van publieke vreugde. Het lijkt geen twijfel dat een dergelijk gebouw, dat tegen de eenvormigheid van de omgeving zou afsteken, zeer gunstig onthaald zou worden door de Brusselse bevolking."
9. "het spreekt vanzelf dat dit een idee is dat hier slechts beknopt op papier is gezet en dat nog verder in detail moet worden ontwikkeld."
10. Een techniek die erin bestond om het te reproduceren document te fotograferen en over te brengen op een metalen plaat (koper of zink) voorzien van een raster die het mogelijk maakte om het via verschillende chemische processen, een lichtbron om te vormen tot een geheel van punten van verschillende groottes
11. JOSEPH, St. F., *L'édition photographique belge au 19e siècle. Bibliographie et recensement*, Leuven, Leuven University Press, 2015, pp. 44-45..
12. Deze door Emile Janlet ontworpen fontein sierde het de Brouckèreplein van 1897 tot 1973, jaar waarin hij werd gedemonteerd en in 1979, in licht gewijzigde vorm, heropgebouwd aan de Baksteenkaai.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Stéphane Demeter, Paula Dumont,
Murielle Leseqque, Griet Meyfroots,
Valérie Orban, Cecilia Paredes,
Brigitte Vander Bruggen

EINDREDACTIE NEDERLANDS

Paula Dumont

EINDREDACTIE FRANS

Stéphane Demeter

REDACTIESECRETARIAAT

Stéphane Demeter

COÖRDINATIE DOSSIER

Cecilia Paredes en Christophe Loir (ULB)

COÖRDINATIE ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

AUTEURS/ REDACTIONELE

MEDEWERKING

Marion Alecian, Aurélie Autenne,
Céline Chéron, Paula Cordeiro,
Françoise Cordier Marie Demanet,
Quentin Demeure, Thibaut Jossart,
Harry Lelièvre Isabelle Leroy, Murielle
Leseqque, Christophe Loir, Griet
Meyfroots, Marc Meganck, Sylvianne
Modrie, Muriel Muret, Cecilia Paredes,
Thomas Schlessler, Christian Spapens,
Francis Tourneur, Tom Verhofstadt.

NALEZING

Koenraad Raeymaekers, Wim Kenis,
Coralie Smets, Tom Verhofstadt en de
leden van het redactiecomité

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels, Erik Tack,
Ubiquus Belgium NV/SA

VORMGEVING

Polygraph'

ONTWERPER VAN DE MAQUETTE

The Crew communication nv

DRUK

Graphius Brussels

VERSPREIDING EN

ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

BEDANKINGEN

Martin van Berkel, Frédéric Hoebeeck,
Frank Scheelings, Thomas Schlessler,
het team van het Documentatiecentrum
urban.brussels

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Bety Waknine, directeur-generaal,
urban.brussels (Gewestelijke
Overheidsdienst Brussel
Stedenbouw en Erfgoed)
Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd
onder de verantwoordelijkheid
van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Urban.brussels
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.erfgoed.brussels
bpeb@urban.brussels

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te
betalen toch nog gerechtigden zijn
die niet gecontacteerd werden, dan
worden zij verzocht zich kenbaar
te maken bij Urban.brussels

LIJST MET AFKORTINGEN

AOE - Archief Onroerend
Erfgoed
ARAU - Atelier de Recherches
et d'Action Urbaines
CIDEP Centre d'information, de
documentation et d'étude du patrimoine
ERU asbl Centre d'Études et de
Recherches Urbanistiques
F.R.S. - FNRS - Fonds de la
recherche Scientifique
KBR Koninklijke Bibliotheek
- Bibliothèque royale
KIK-IRPA - Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium / Institut
royal du Patrimoine artistique
MSB - Museum van de Stad Brussel
PMW asbl - Pierres et
Marbres de Wallonie
RTC - Royal Trust Collection
SAB - Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2019/6860/019

Cette revue paraît également
en Français sous le titre
Bruxelles Patrimoines.

ERFGOED BRUSSEL REEDS VERSCHENEN

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu ?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van
een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie. *De straat anders bekeken* is de gelegenheid om de coherentie van de opdrachten van urban.brussels over het fundamentele stedelijke object dat de straat is te bevragen en de geïntegreerde aanpak van zijn acties in het Brusselse landschap duidelijk zichtbaar te maken.

Bety Waknine,
Directeur-generaal

U

15 €

ISBN 978-2-87584-184-1